

ARQUEOLOGIA I ANTROPOLOGIA FÍSICA. LA POBLACIÓ I EL RITUAL FUNERARI A OSONA A TRAVÉS DE LES NECRÒPOLIS MEDIEVALS

Imma Ollich
Elisenda Vives

L'anàlisi de la societat a l'Edat Mitjana ha estat basada, fins ara, gairebé exclusivament en les fonts escrites. Així, el coneixement que tenim dels homes i les dones medievals es veu tamisat per l'enfocament de la documentació escrita: textos oficials, escrits eclesiàstics, literaris, etc. Però la mateixa relativa abundància d'aquesta documentació ha obviat la presència de restes materials que són un producte i una conseqüència directa de l'existència humana i de la seva acció sobre l'entorn: restes de cases, objectes d'ús diari, eines, forns, molins, camps, vies de comunicació. Fins i tot el paisatge que ens envolta permet una lectura arqueològica en ser el resultat directe de l'acció antròpica. Però ens centrarem aquí en unes restes que, sigui per un respecte malentès barrejat amb temor supersticiós, sigui perquè no se'ls ha donat prou importància, no han estat estudiades en totes les seves possibilitats; són les necròpolis medievals.

L'estudi d'un cementiri medieval proporciona elements molt diversos que permeten una doble interpretació:

1. Arqueològica: la forma de les tombes, la situació, l'orientació i disposició de l'esquelet, el material, etc, ens informen sobre la tecnologia de l'època, costums i ritual funerari, mentalitat, religiositat, etc.

2. Antropològica: les restes òssies humanes ens informen sobre qüestions de paleodemografia, tipus físics, percentatge entre homes i dones, mortalitat infantil, esperança de vida, paleopatologia, alimentació, grau d'endogàmia d'una societat determinada, etc.

El problema a l'hora de fer un estudi de síntesi és que hi ha poques dades perquè només s'han excavat científicament unes quantes necròpolis d'època medieval. Malgrat que n'hi ha força de conegudes, moltes van ser buidades temps enrere sense donar

importància a les restes òssies, cosa que ha impossibilitat l'anàlisi antropològica.

Tanmateix, en els darrers deu anys i amb la sistematització de l'arqueologia medieval a Catalunya, les campanyes d'excavació realitzades en necròpolis han proporcionat dades molt interessants, com ara les de l'Esquerda, Lluçà, el Cloquer, Malla i Torelló, estudiades més endavant.

1. Les necròpolis medievals a Osona

A la comarca d'Osona són conegudes des de fa temps diverses necròpolis, la majoria trobades casualment en el curs d'obres i restauracions: L'Esquerda (antic poblat medieval de Roda), Santa Maria de Lluçà (al claustre del monestir), Santa Eulàlia de Puig-oriol (Lluçanès), Sant Pere de Casserres (interior de l'església romànica), Santa Creu de Joglars (Olost, Lluçanès), Prats de Lluçanès, Sant Feliu de Savassona (Tavernoles), Tona (interior de l'església de Sant Andreu), Sant Martí de Centelles (interior església) (BOLÓS-PAGÈS, 1982). Algunes d'elles van ser excavades i estudiades per especialistes, com la necròpolis de Santa Creu de Joglars que entre 1966 i 1968 va ser excavada sota la direcció del Dr. A. Del Castillo (PADILLA, 1982); o la de Santa Maria de Lluçà, on aparegueren tombes excavades a la roca en la zona del claustre. Ni l'una ni l'altra han gaudit de cap estudi antropològic de les restes òssies, si bé en el cas de Lluçà hom va deixar alguns esquelets *in situ*, tapats amb un vidre (les condicions actuals d'humitat fan, però, actualment, molt difícil de veure els esquelets).

La majoria de les tombes d'aquestes necròpolis són buides, sense restes antropològiques, cosa que només permet una anàlisi tipològica. A aquest grup cal afegir-hi les tombes excavades a la roca localitzades a Els Bassis, municipi de Rupit, i les de

Pla-ses-lloses, municipi de Tavertet, excavades o buidades ja fa molt de temps.

Sortosament, hom ha localitzat també necròpolis i tombes encara intactes, tant a llocs on ja se n'havia extret una part (L'Esquerda, Lluçà), com a jaciments nous (Vic, Sant Martí Xic, La Muntanyeta, Turó de l'Osona, Sant Vicenç de Torelló, Sant Vicenç de Malla). Degut a la novetat de les excavacions hi ha material antropològic que encara està en curs d'estudi.

L'Esquerda, excavació a la zona sud de l'església, encara intacta. Campanyes de 1977 i 1981. Conjunt de 85 individus, ja analitzats (VIVES, 1982; OLLICH, 1982 i 1985).

Santa Maria de Lluçà, excavació d'urgència a la zona exterior de l'absis de l'església, pel maig del 1982. La necròpolis era intacta parcialment (VIVES, 1985; CABALLÉ-OLLICH, 1982).

Vic-Carrer del Cloquer, necròpolis de tombes antropomorfes al costat de la catedral. Excavació d'urgència, maig de 1982 (OLLICH, 1982; VIVES, 1985).

Vic-Carrer de Sant Sadurni, restes molt fragmen-

tades vora l'església romànica de Sant Sadurni. Excavació, juny de 1985.

Vic-Plaça de la Pietat, tombes excavades a la roca vora el temp Romà. Excavació, juny de 1985 i excavació d'urgència, setembre-octubre de 1985 (CABALLÉ, 1985).

Sant Martí Xic, municipi de les Masies de Voltregà. Tombes a la zona exterior de l'absis de l'església romànica, en part remogudes. Excavació d'urgència, març de 1985 (CABALLÉ, 1985 b).

La Muntanyeta, municipi de Roda de Ter. Conjunt de tombes de llosa sense relació amb cap lloc de culte. Excavació d'urgència el 1979. (OLLICH-RAURELL, 1980).

Turó de l'Osona, municipi Vic-Gurb. Tomba de llosa, aïllada, dalt del turó. Excavació d'urgència el 1980. (OLLICH, 1983).

Sant Vicenç de Torelló, localització de tombes a l'interior de l'església durant les obres de restauració dutes a terme per la Diputació de Barcelona entre 1982 i 1984 (SUREDA, 1984).

Sant Vicenç de Malla, localització de tombes a l'interior de l'església durant les obres de restauració dutes a terme per la Diputació de Barcelona entre 1982 i 1984 (GONZÁLEZ, 1984).

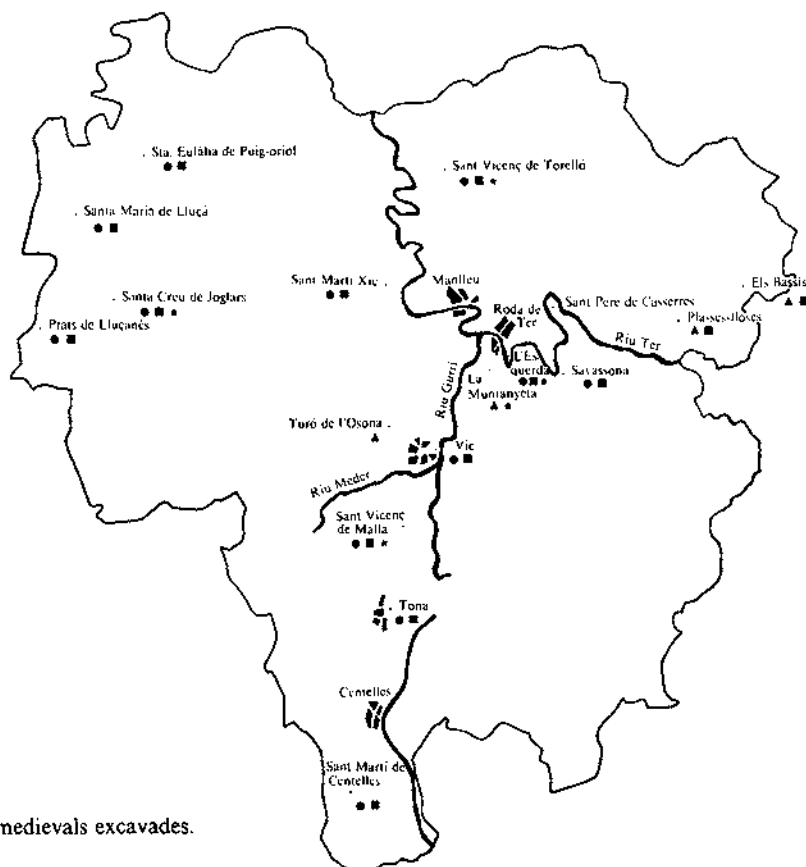

Fig. 1. Osona. Necròpolis medievals excavades.

Tipus de tombes:

▲ Aïllades

● Relació amb el lloc de culte

■ Antropomorfes

★ De llosa

Pel que fa a la tipologia de les tombes, en la majoria de les necròpolis medievals la utilització de la pedra té una importància fonamental en la forma de les sepultures, ja sigui excavant un espai a la mateixa roca, ja sigui formant una cista o caixa mitjançant lloses. La forma i la tipologia de les tombes varia amb el temps.

Deixant a part el període visigot, des del segle IX amb la conquesta i administració del país pels carolingis, es difonen per Catalunya les sepultures antropomorfes excavades a la roca. A Osona tenim nombrosos exemples d'aquest període, tot i que hi ha alguns casos d'enterraments que són simples inhumacions directament a la terra. Les tombes excavades a la roca poden ser ovalades o rectangulars amb encaixos per al cap. La coberta sol ser de grans lloses planes.

A partir dels segles XI i XII, hom troba sepultures fetes amb lloses col·locades dretes formant caixa o cista. Encara, a nivells superiors (i, per tant, cronològicament posteriors) hom ha trobat algun cas d'enterraments múltiples amb calç (com a l'Esquerda), que ens porta cap al segle XIV, època de grans mortaldats provocades per la pesta.

La tipologia de les tombes planteja la qüestió de la tecnologia de l'època: com eren treballades? Hi havia algú especialitzat? Cal suposar que el treball de la pedra va associat a l'ús de material de ferro, de tradició molt antiga a les nostres contrades, on es crea un sistema especial d'obtenir-lo a les fargues aprofitant la força de l'aigua dels rius. A les excavacions realitzades al poblat medieval de l'Esquerda, situat vora el Ter i datable entre el segle IX i el XIV, hi ha una proporció important de ferro entre el material aparegut, tant d'ús domèstic com d'utilatge agrícola.

Quant a l'especialització en el treball, altre cop cal fer referència a l'Esquerda. L'aparició d'una habitació (campanya 1984) dedicada exclusivament a emmagatzemar pedres de diferents mides i formes ens porta a considerar l'existència d'unes persones dedicades al treball de la pedra. Algunes de les pedres treballades poden utilitzar-se, per la seva forma, com a carreus per a la construcció. D'altres són lloses planes, utilitzables com a paviment del terra de les cases o bé com a coberta de sepultures.

2. El ritual funerari

Deixant de banda els aspectes tècnics, forma de les tombes, manera de construir-les, etc, cal considerar uns punts que són essencials per comprendre la mentalitat medieval, en particular el moment de la mort i tot el ritual funerari que acompanyava el traspàs, el lloc d'enterrament, l'orientació de les tombes, la col·locació de l'esquelet, el menjar ritual, les libacions, els dipòsits d'objectes a les tombes, etc.

Si bé tenim una font important d'informació sobre

la mort a l'Edat Mitjana com són els testaments, aquests ens assabenten només de certs aspectes, sobretot de tipus material (distribució dels béns entre familiars i amics, línia de successió en l'herència, preu de la sepultura), però diuen poc sobre el ritual funerari (menjar dels morts, misses per a l'ànima). Ens donen la visió d'una societat molt preocupada per la mort i que l'assumeix; una societat totalment cristiana en un món dominat per l'església. Però, en confrontar aquestes dades amb les arqueològiques, hi ha coses que divergeixen de la cristianització i que apunten cap un manteniment de ritus i costums pre-cristians, que l'església mai no va aconseguir d'abolir del tot.

El lloc d'enterrament

En analitzar les necròpolis medievals d'Osona, ens trobem amb dos tipus d'enterraments: els que tenen relació amb un lloc de culte i els enterraments aïllats. Els primers són la majoria: sepultures dintre o a l'entorn d'una església, una ermita o un monestir, cercant l'àrea sagrada. Pensem que la majoria d'esglésies medievals d'Osona i d'arreu de Catalunya poden guardar encara en els seus nivells inferiors els primitius enterraments d'època romànica o fins i tot pre-romànica. L'excavació d'unes quantes esglésies realitzada aquests darrers anys així ho demostra.

Pel que fa als enterraments isolats (Tavertet, Rupit, Turó de l'Osona, La Muntanyeta), que no tenen relació amb cap lloc de culte conegut, plantegen problemes d'interpretació: es tracta encara de restes de costums pagans, pre-cristians? De fet, durant els primers segles medievals hi ha sepultures al voltant de les masies, dalt de turons aïllats, i hom comprova que encara es manté l'antic costum d'enterrar els morts de la família —particularment els nens petits— al subsòl de la llar, per tal que llur esperit no inquietés i seguis protegint els vius. Segons M. Riu, aquest costum d'enterrar els morts a la pròpia

Fig. 2. Necròpolis infantil a l'Esquerda (Masies de Roda de Ter).

casa, o bé al seu davant, degué perdurar fins i tot després que fos acceptat el cristianisme. N'hi ha exemples al Berguedà (Castellot de Viver) i al poblat de Sant Miquel de la Vall, a la Conca de Tremp, datables entre els segles IX i XII (RIU, 1982).

A partir del segle IX es comencen a trobar ermites i esglésies envoltades de sepultures. I no és fins a mig segle XI que no es generalitza l'enterrament de morts familiars als cementiris parroquials, fenomen que cal relacionar amb la creació de les sagreres entorn de les esglésies.

Per tant, ¿hem de pensar que aquestes sepultures isolades corresponen a un moment antic de l'època medieval, moment en què la cristianització encara no havia penetrat del tot el món rural, on es guardaven formes i costums indígenes molt antics? ¿És una simple casualitat que, almenys pel que fa a Osona, la majoria de les tombes aïllades es trobin dalt dels turons i llocs elevats, o hem de relacionar-ho amb l'antiga creença de la muntanya com a lloc de culte apropiat al cel? De moment, cal que tinguem moltes més dades per donar una interpretació correcta, però el que sí cal plantejar és el lent procés de cristianització al nostre país, encara no assolit del tot a l'Edat Mitjana.

L'orientació de les tombes i la col·locació de l'esquelet

Un altre aspecte a considerar és l'orientació de les tombes i la col·locació de l'esquelet. La gran majoria dels enterraments són orientats amb els peus a l'est i el cap vers l'Oest, vers ponent. Aquesta orientació pot variar en alguns casos aïllats, com l'Esquerda, on algunes de les tombes excavades a la roca aprofiten la diàclasi del terreny orientada cap al nord. Al mateix jaciment de l'Esquerda, i amb un centenar de tombes, vam intentar calcular les diferents gradacions d'orientació cap a ponent, que oscil·len d'uns 30° a uns 40°. La màxima divergència de graus en l'orientació de les sepultures respon exactament al solstici d'hivern i al solstici d'estiu, moment en què el sol arriba a les posicions més extremes i que es correspon amb la diferència de 30°-40° observada a les tombes. (OLLICH, 1982).

Així, doncs, i pel que fa a l'Esquerda, les tombes s'orienten segons el lloc on es pon el sol al llarg de l'any. ¿Estem davant d'unes pervivències paganes de culte solar relacionat amb els morts? Si fos així, es donaria en una necròpolis d'època plenament cristiana, però on la societat no estaria cristianitzada del tot.

La disposició de l'esquelet dins la tomba és, en general, longitudinal sobre el sòl, amb el cap mirant enlaire, però amb posicions diverses per als braços: creuats sobre el pit, al llarg del cos, un de longitudinal i l'altre creuat, sobre la pelvis, amb una mà sobre l'espatlla contrària, etc. No hi ha una col·locació específica per a un tipus de tomba determinat.

Les tombes solen ser fetes per a contenir un sol

individu, però en moltes de les antropomorfes s'hi troben restes d'altres enterraments. És freqüent trobar ossos llargs apartats a un costat de la tomba i cranis dipositats als peus de l'individu enterrat. Fins i tot hi ha alguns casos d'individus que envolten un crani amb el braç. El respecte amb què s'ha fet aquesta disposició fa pensar en el reaprofitament de les tombes per part de familiars, que les utilitzaven com a lloc d'enterrament comú. L'anàlisi antropològica mostra que hi ha gent d'ambdòs sexes i d'edats diverses en cada una d'aquestes tombes.

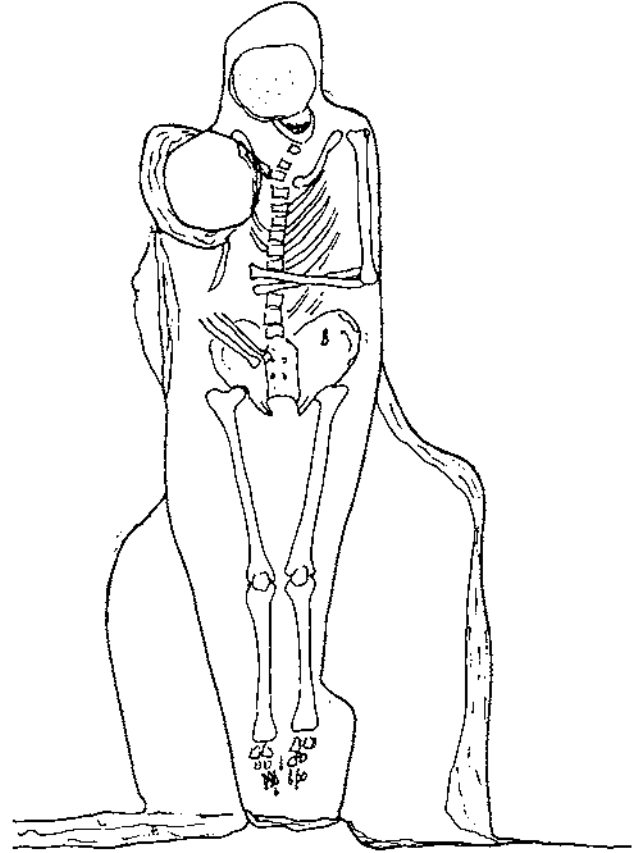

Fig. 3. Enterrament excavat a la roca. L'individu rodeja un crani amb el braç. Vic, segles IX-X. (Dibuix Toni Caballé).

Un cas peculiar són els enterraments infantils. Normalment, els petits tenien una zona especial reservada per a ells a la sagrera, molt a prop de l'església. Aquesta àrea va ser localitzada a l'Esquerda, adossada al mur sud-oest de l'església de Sant Pere. Donada la seva innocència, els nadons eren enterrats de vegades dintre l'església, prenent així un caire de relíquies. En aquest jaciment se'n va localitzar un en una tomba excavada a la roca, prop del presbiteri de Sant Pere de Roda de l'Esquerda.

En cas de mort conjunta per causa de part, la mare i el fill es solien enterrar plegats. En pot ser un exemple la tomba núm. 66 de l'Esquerda, que té als seus peus una petita tomba excavada a la roca, tot i que, com que no ho vam excavar nosaltres no tenim constància de si hi havia ossos a dintre, podria

tractar-se també d'una libació. Més clar és el cas de la tomba 58, que té un petit annex al seu costat esquerre.

Amb tot, els casos més espectaculars d'enterraments familiars han aparegut a Vic, a la necròpolis de la Plaça de la Pietat, vora el Temple Romà, que fou excavada la tardor del 1985 (CABALLÉ, 1985). Es tracta d'una necròpolis de tombes antropomorfes excavades a la roca margosa, datables entre els segles IX i X, on s'han localitzat restes humanes d'adults i

de nens enterrats conjuntament. Una de les tombes, contenint un adult, tenia un annex a la capçalera amb un infant. Una altra contenia les restes de dos adults i de quatre nens petits, col·locats a un costat en un lloc especialment preparat a la roca. Encara, una altra tomba contenia un adult amb un petit a coll, protegit pel braç que l'envoltava. Tot aquest material està en curs d'estudi, però podem pensar ja en alguna epidèmia que va afectar grups familiars complets i que van ser enterrats conjuntament.

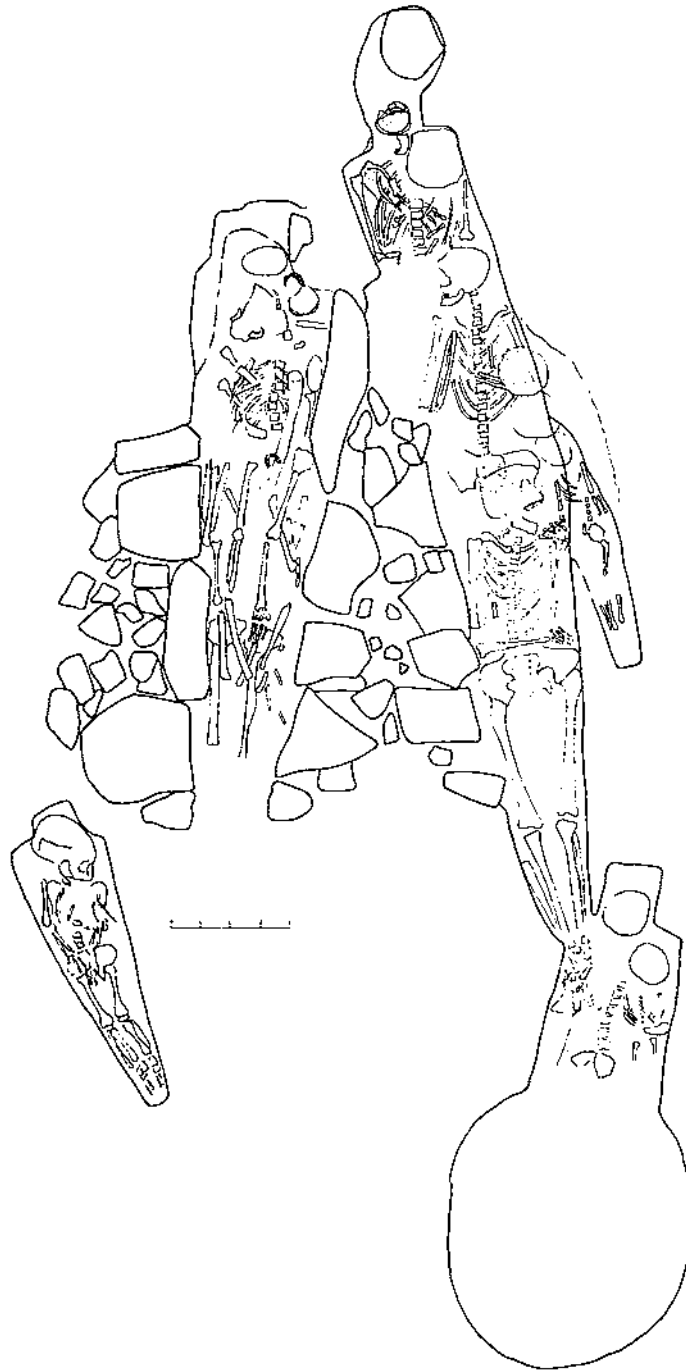

Fig. 4. Enterraments familiars. Necròpolis de tombes antropomorfes excavades a la roca. Vic, segles IX-X. (Dibuix Toni Caballé).

Les libacions i el dipòsit d'objectes

Segons Sodini, hi ha tres ritus d'origen pagà que perduren després de la cristianització: les libacions, l'òbol i el dipòsit d'objectes de ceràmica, vidre o ferro (SODINI, 1975-77; RIU, 1982).

La moneda col·locada a la llengua del mort per pagar al barquer Caront el viatge a l'altra riba, pot aparèixer en algunes tombes medievals, però no és freqüent. A Osona no tenim constància de cap troballa, exceptuant els florins d'or que acompanyaven certes sepultures del claustre de Santa Maria de Lluçà (RIU, 1982). Però la regla general és que les sepultures medievals no continguin res o gairebé res de material o aixovar funerari. D'aquí que l'excavació d'una necròpolis medieval no tingui l'espectacularitat de necròpolis d'altres èpoques. També és molt difícil d'intentar una classificació social a partir d'un aixovar funerari inexistent. El dipòsit d'objectes de ceràmica i altres materials a la tomba del mort es dona en una proporció molt baixa en les necròpolis medievals: una sivella de ferro a l'altura de la pelvis en una tomba de la Muntanyeta, Roda de Ter; dos fons de gerretes dipositats al peu de tombes a l'Esquerda. En aquest jaciment, però, cal remarcar la presència de restes d'un calze i una patena de peltre (GRÀCIA, 1984-85), així com una ampolleta de vidre, segons sembla procedents de la necròpolis o de l'església, i que cal relacionar amb algun càrrec eclesiàstic enterrat allí. També algunes petxines fragmentades són indicatives de la presència de pelegrins. Tant el dipòsit de monedes com de gerres impliquen una creença pagana en el viatge que cal pagar per tal arribar al Paradís.

Potser el que ens sobta més a l'actualitat és l'existència de libacions a l'Edat Mitjana. Antigament la libació ritual es feia sobre la tomba del mort, generalment en el seu aniversari, i consistia en un banquet fúnebre que celebrava la família, fent participar el mort vessant aigua o vi dintre la tomba; per aquesta raó eren necessaris uns forats o canals que comunicuessin aquesta amb l'exterior.

Per ara, les necròpolis que permeten constatar la persistència d'aquest costum són les tombes excavades a la roca, que per la seva mateixa naturalesa pètria han mantingut alguns canals de comunicació. A Osona ho constatem a l'Esquerda: tombes 22, infantil, amb un annex al cantó dret i 23, d'adult amb una canalització als peus. La tomba 60, infantil, té una obertura lateral aprofitant la diàclasi, i l'annex de la tomba 66 —com hem esmentat abans— tant pot ser una libació com un tros preparat per a un enterrament infantil.

El cas més clar de libació es va localitzar el juny del 1985 a la ciutat de Vic, dintre el clos del Temple Romà, en una tomba relacionada amb la necròpolis de la Plaça de la Pietat: es tracta de la tomba d'un adult, excavada a la roca, antropomorfa, amb

capçalera quadrada. Contenia les restes *in situ* no completes d'una persona adulta. Al seu cantó esquerre s'obre un canalet picat a la roca de 20 cm d'amplada i més d'un metre de llarg, que de forma ondulant comunica amb l'exterior. La tomba pot datar-se cap a finals del segle IX.

Fig. 5. Tomba antropomorfa excavada a la roca amb canal per libacions. Vic, segles IX-X

Hi ha proves arqueològiques, doncs, que la gent medieval continuava dissociant, com a l'antiguitat, el cos, l'ànima i l'esperit. Era precisament a aquest esperit al que calia tenir content, donar-li un bon enterrament, facilitar-li el viatge mitjançant monedes i menjar i, encara, tenir cura d'alimentar-lo un cop a l'any. A l'Edat Mitjana, en ple segle XIII a Vic, en ordenar testament, sempre es deixa una part per al menjar que tindrà lloc un cop després de mort. M. Riu considera que aquest menjar ritual (o dinar dels morts) que es feia després de l'enterrament per als amics i familiars del difunt, i que persistí al pre-pirineu català fins ben entrat el segle XX, era un record —conscient o no— de les libacions rituals primitives fetes sobre les tombes.

La constatació de tots aquests fets, l'elecció del lloc de sepultura en llocs sagrats potser pre-cristians, l'orientació respecte al sol, el dipòsit de monedes i menjar, les libacions, etc, ens presenten una societat

medieval on es barregen completament cultes i ritus pagans amb el procés de cristianització en curs. Moltes vegades, el cristianisme només està sobreposat a antics cultes, tan arrelats en els costums i la mentalitat de la gent, que afluïren en qualsevol manifestació popular i, sobretot, en un esdeveniment tan important per a l'home medieval com és la mort.

3. L'antropologia física

L'antropologia física en relació a l'arqueologia és una àrea del coneixement que té com a objectiu principal establir la paleodemografia a partir de les restes òssies dels cementiris o necròpolis. La distribució per edats i per sexes és la base per a caracteritzar un grup humà dins el qual cal distingir la longevitat dels adults, les taxes diferencials de la mortalitat si és possible, i les dimensions d'una comunitat donada. D'altres interessos com la microevolució, l'heterogeneïtat del conjunt humà, els seus caràcters de variabilitat, etc, són propis de l'antropologia física i obtinguts a partir de la sistematització de caràcters escòpics i mètrics. Intrínsecament relacionada amb aquest camp, la paleopatologia pot oferir part del panorama de les condicions de vida d'una població o de la mostra trobada en les excavacions dels antics pobladors d'un habitatge. En emprar el terme població en el camp de l'estudi exclusiu de les restes òssies del passat, ho fem donant una àmplia però poc precisa significació indistintament referida al conjunt d'individus representats per restes òssies procedents de cementiris d'una zona, o de sepulcres d'un jaciment determinat.

L'obtenció de les dades necessàries per a elaborar aquests estudis és no solament laboriosa, sinó sovint poc assolidora sobretot per unes dificultats molt concretes que es donen a Catalunya com és, en primer lloc, l'estat de conservació dels ossos. A la comarca d'Osona en particular, els cementiris medievals han estat víctimes d'accions antròpiques, utilitza durant segles i, en alguns casos, formant part dels fonaments d'edificis moderns de manera que les restes òssies han sofert moltes remocions que els deterioren. Altres activitats que han perjudicat la bona conservació dels esquelets són les pròpies reutilitzacions de les tombes: en intentar respectar les despulles d'un antic ocupant en la sepultura, es seleccionen certes parts, com cranis, mandíbules, o d'altres, amb possibles pèrdues i fragmentació de l'esquelet postcranial. A la mateixa excavació, els ossos apareixen malmesos també per un altre fenomen com la descomposició en un medi aerobi que pot deteriorar els esquelets ràpidament o les mateixes característiques del sòl on s'ha fet l'enterrament, especialment la gradació àcida i la humitat. En el cas d'Osona i especialment en els cementiris que hem estudiat, la pèssima conservació

de les ossades impedeix una recerca antropològica completa.

Si volem conèixer les dades demogràfiques d'una població procedent d'un cementiri, les seves dimensions, la mortalitat, la distribució per sexes, etc, és necessari determinar l'edat o el sexe dels esquelets complets o incomplets, però són diagnòstics força imprecisos, si bé l'ús d'indicadors i l'experiència són suportats per a aconseguir de distingir el sexe d'un esquelet. No obstant, la determinació de l'edat té uns límits molt amplis i utilitza trets amb un comportament molt variable i irregular; així doncs, la possibilitat d'obtenir caràcters demogràfics verossímils és molt migrada.

Les descripcions mètriques i escòpiques són la base per a caracteritzar la morfologia dels esquelets, però per a conèixer com era una població i donar-li valor relatiu, i contrastar significativament els resultats amb d'altres agrupaments humans, és imprescindible disposar d'un bon nombre d'efectius. En el cas dels cementiris d'Osona, per problemes de conservació, el nombre de subjectes és petit i insuficient en conjunt i en cada necròpolis en particular. Les condicions de vida es dedueixen, per exemple, a partir del desenvolupament de les insercions musculars que poden informar-nos sobre treballs físics més o menys forts. L'estat de la dentadura segons el desgast i la presència de problemes de càries, de dentició, etc, demostren l'absència d'hàbits higiènics i profilàctics, a més d'una alimentació probablement abundant en gra molt. La paleopatologia és una excel·lent font de coneixement dels problemes carencials que indiquen dieta incompleta i dels modes de vida violents a través l'estudi de la presència de traumatismes, les seves causes i la recuperació de les lesions. Les malalties degeneratives i metabòliques poden donar-nos una idea dels esforços físics fets per les persones i per la societat per superar certs estats com els d'agudes poliartrosis. Els cementiris d'Osona que hem estudiat són, l'Esquerda, Santa Maria de Lluçà, el Cloquer, Sant Vicenç de Malla i Sant Vicenç de Torelló. A l'Esquerda hem observat la presència de no menys de 76 individus i un màxim de 85 entre els adults, 16 del sexe masculí, 14 del femení, i 34 alofisos. Cal considerar que l'elevat nombre d'indeterminats es deu no a les imprecises característiques òssies, sinó a la fragmentació dels ossos que, sobretot en les reutilitzacions, impossibilita qualsevol diagnòstic. Alguns homes moren en edat adulta, d'altres han arribat a la maduresa, i uns pocs fins i tot a la senectud mentre que la majoria de dones no han superat l'edat adulta potser com a conseqüència de problemes relacionats amb el part. Hem documentat 16 nens i 5 adolescents morts en edats variades, però la majoria ho han fet entre un i cinc anys, període crític de la vida infantil en què són víctimes de nombroses malalties en el moment present i sens dubte en el passat. Les diferències mètriques respecte d'altres poblacions

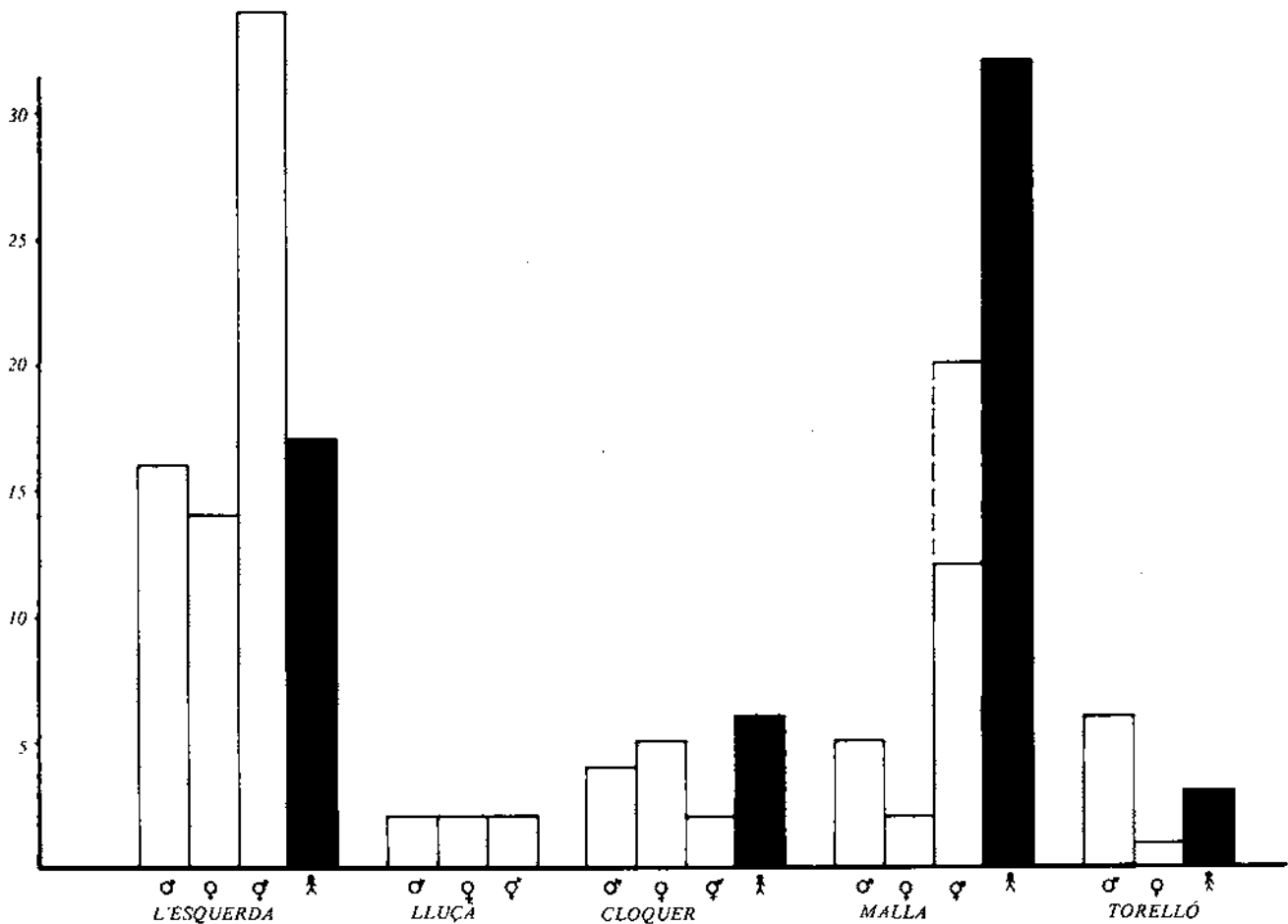

Fig. 7. Distribució per sexes de les restes antropològiques.

mediterrànies no són importants, per bé que l'alçada supera la d'altres jaciments estudiats (170 cm els homes i 160cm les dones), amb diferències sexuals normals. Les malalties són les habituals en el món medieval: artrosis (espondiloartrosis), problemes dentaris, petits traumatismes cranials aquests afectant menys persones, lesions de sobreesforç, artritis, i una possible tuberculosi òssia de diagnòstic dubtós (osteomielitis? neoplàsia?).

A Santa Maria de Lluça foren excavades tombes amb restes òssies humanes de 6 individus, dos dels quals procedien d'enterraments anteriors però indeterminables. Els més complets són dos homes, un adult i un madur amb un fort procés poliartrosic, i dues dones, una adulta amb *criba orbitalis* —motivada per una deficiència en la dieta— i l'altra subadulta (16-18 anys). Tots tenen alçades similars o superiors als de l'Esquerda.

Al Cloquer, han estat localitzades les restes de 18 individus, 12 adults i 6 infants. Els nens moriren en edats diferents: dos als 2 anys, dos als 5 i dos són indeterminables. Un d'ells presenta *criba orbitalis*. Els adults es divideixen en 4 masculins —tres adults i un madur—, 5 femenins —3 madures i 2 adultes— a més de 2 alofisos. Les alçades són inferiors en tots els

casos a les de l'Esquerda. La patologia es redueix a alguns signes artròsics.

El cementiri medieval de Sant Vicenç de Malla presenta freqüents reutilitzacions i un total de restes superior als 60 individus: 29 adults i 32 infants. Entre els adults hi ha homes i dones, però els alofisos són molt nombrosos per la poca conservació dels esquelets, que tenen un desenvolupament físic variat. És interessant remarcar la forta mortalitat infantil que afecta especialment nens acabats de néixer i fins a 18 mesos. Cinc d'ells presenten *criba orbitalis*. Des del punt de vista patològic hi ha artrosi, una fractura cranial per impacte d'un estri de cap rodó amb supervivència de l'individu i els inevitables problemes dentaris.

Les restes medievals de Sant Vicenç de Torelló són poc nombroses, solament 10 individus: 3 infants —un indeterminat, un d'uns 2 mesos i un altre proper als 12 mesos— i set adults. D'aquests, sis són masculins —cinc madurs i un adult d'uns 20 anys—; l'esquelet restant és atribuïble al sexe femení i a una edat madura. L'artrosi afectava quatre dels individus. La patologia és poc important, però molt espectacular ja que un dels homes havia perdut totes les peces dentàries. Casos aïllats en aquest jaciment són el d'un

home adult, amb *criba orbitalis* i els de la dona amb hiperostosi frontal interna probablement conseqüència del síndrome de Morgagni, atribuït a dones madures pel canvi de metabolisme.

A la gràfica 1 es presenten els histogrames que mostren la distribució de la població adulta i, en negre, els infants de cada cementiri. És òbvia la desproporció entre cada necròpolis i també l'estat fragmentari de les restes, d'aquí l'elevat nombre d'alofisos. El contrast en el nombre d'esquelets infantils entre cementiris és degut a l'explotació en l'excavació del jaciment en extensió. En el cas de Santa Maria de Lluçà, evidentment, les tombes són només algunes de les que formaven la necròpolis. A l'Esquerda, una zona estava dedicada a enterraments infantils, però no disposem de dades antropològiques.

Tal com hem indicat abans, l'escàs nombre d'efectius no permet generalitzacions sobre el poblament d'Osona a l'Edat Mitjana. No obstant, cal observar que el desenvolupament muscular és poc espectacular llevat de cassos aïllats, sense diferències sexuals remarcables, especialment en l'esquelet post-cranial. Els problemes dentaris són forts en general, amb un desgast molt acusat, no solaments als queixals, fenomen normal, sinó a les incisives per formes d'oclusió especials i també per l'ús d'aquestes peces per fer la funció de tallants. L'artrosi es troba a tots els jaciments en diferents graus de desenvolupament afectant freqüentment les vèrtebres i les articulacions amb menys intensitat. La *criba orbitalis* indica la carència de ferro deguda a una alimentació deficitària en aquest mineral. Afecta alguns nens, especialment els de Sant Vicenç de Malla i una adulta. Probablement si es recuperessin els infants d'altres cementiris es podria observar també aquesta lesió. Podem pensar que l'alimentació infantil era escassa en proteïnes, però cal tenir prudència a l'hora de dictaminar una causa directa de la *criba orbitalis* perquè l'origen d'aquesta deficiència té arrels molt diverses.

ABSTRACT

Archaeology and Physical Anthropology. The Population and the Funerary Ritual in Osona through the Medieval Necropolis

Using a map with the localization of the known medieval necropolis and tombs in the district of Osona, the authors attempt to analyze the obtained data from a twofold point of view: archaeological and anthropologic. The persistence of ancient pre-Christian cults is easily revealed in these necropoles: the burial place, with or without relation to a church, the orientation of the tombs with respect to the sun, the placement of the skeleton, the deposit of funerary materials and apparel, the libations, ... inform us

about the funerary ritual, the mentality and religiosity of a society which was theoretically Christian, but also very influenced by ancient cults. In the same way, human bone remains offer data about questions of paleodemography, paleopathology, physical types, nutrition, infant mortality, etc.

Imma OLLICH i CASTANYER

(Professora d'Història Medieval. Universitat de Barcelona. Membre del Centre d'Investigacions Arqueològiques d'Osona)

Elisenda VIVES i BALMAÑA

(Antropòloga. Museu Arqueològic de Barcelona)

BIBLIOGRAFIA

Aspectes rituals

BOLÓS, J., PAGÈS, M. (1982); *Les sepultures excavades a la roca*, a «Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya, annex I d'«Acta/Mediaevalia», Universitat de Barcelona, ps. 59-103.

CABALLÉ, A., OLLICH, I. (1985); *Les tombes antropomorfes excavades a la roca de Santa Maria de Lluçà*, XI Simposium de Prehistòria i Arqueologia Peninsular, Vic, 1982, a «Ausa», X, ps. 361-370.

CABALLÉ, A. (1985b); *Memòria sobre l'excavació d'urgència a la Plaça de la Pietat de Vic*. Inèdit.

GONZÁLEZ, A., LACUESTA, R. (1984); *1380-1980. Sis segles de protecció del patrimoni arquitectònic de Catalunya*. Memòria 1983 de la Diputació de Barcelona, Servei de Catalogació i Conservació de Monuments, 206 ps.

GONZÁLEZ, A., LÓPEZ, MULLOR, A., SUREDA M. J. (1984); *Església de Sant Vicenç de Malla (II Fase)*. a «Memòria 1983 de la Diputació de Barcelona», ps. 87-112.

GRÀCIA, E. (1984-85); *Materials de peltre medievals a Catalunya*. «Acta Històrica et Archaeologica Mediaevalia», 5-6-Universitat de Barcelona, ps. 313-353.

Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya. (1982) Annex I d'«Acta / Mediaevalia», Departament d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona, 220 ps.

OLLICH, I. (1982); *Dos exemples d'arqueologia medieval al nucli urbà de Vic: la casa de la Plaça Dom Miquel i la necròpolis del Cloquer*, XI Simposium de Prehistòria i Arqueologia Peninsular, Vic, 1982, a «Ausa», X, ps. 375-385.

OLLICH, I. (1983); *La tomba de lloses del turó de l'Osona*. en premsa a «Ausa».

OLLICH, I., RAURELL, S. (1980); *La necròpolis de tombes de llosa de la Muntanyeta*, inèdit.

OLLICH, I (1981); *El jaciment arqueològic medieval de l'Esquerda, a les Masies de Roda de Ter (Osona).- III: La necròpolis medieval*. «Quaderns d'estudis medievals», núm. 4, ps. 219-234.

OLLICH, I (1982); *Tipologia de les tombes de la necròpolis medieval de l'Esquerda (Osona), a Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya annex 1 d'«Acta / Mediaevalia»*, Universitat de Barcelona, ps. 105-153.

OLLICH, I i d'altres (1985); *Memòries sobre el jaciment arqueològic medieval de l'Esquerda, Osona (1977-1983)*. inèdit.

PADILLA, J. I. (1982); *La necròpolis de Santa Creu de Joglars (Osona), a Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya, annex 1 d'«Acta/Mediaevalia»*, Universitat de Barcelona, ps. 155-176.

RIU, M. (1982); *Alguns costums funeraris de l'Edat Mitjana a Catalunya a Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya, annex 1 d'«Acta/Mediaevalia»*, Universitat de Barcelona, ps. 29-57.

RIU, M., BOLÓS, J. (1982); *Observacions metodològiques, esquemes i fitxes de treball per a l'estudi de les sepultures*, a Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya, annex 1 d'«Acta / Mediaevalia», Universitat de Barcelona, ps. 11-28.

SODINI, J. P. (1975-77); *Témoignages archeologiques sur la persistance à l'époque paléochrétienne et byzantine de rites funéraires païens*, a «La Mort au Moyen Âge», Strasbourg, ps. 11-21.

SUREDA, M. J. i d'altres, (1983); *Església de Sant Vicenç de Torelló (I fase)*. Memòria 1983 de la Diputació de Barcelona, ps. 131-144.

VIVES, E. (1982); *Les restes òssies humanes del cementiri medieval de l'Esquerda (Roda de Ter-Osona)*, XI Sympòsium de Prehistòria i Arqueologia Peninsular, Vic 1982, a «Ausa», ps. 341-43.

zione e paleopatologia, «Archeologia medievale», 8, ps. 353-367.

GRMEK, M. D. (1983); *Les maladies à l'aube de la civilisation occidentale*, Paris. Payot.

HILLSON, S.W. (1979); *Diet and dental disease*. «World Archeology» 11, ps. 147-162.

MAZZI, M. S (1981); *Consumi alimentari e malattie nel Basso Medioevo*. «Archeologie Medievale», 8, ps. 321-336.

VIVES, E. (1982); *Les restes humanes de l'Esquerda (Roda de Ter, Osona)*, «Ausa», 10, ps. 338-340.

VIVES, E. i CAMPILLO, D. (1984); *Estudi antropològic preliminar de les restes òssies humanes de Sant Vicenç de Torelló*, a A. GONZÁLEZ i R. LACUESTA: *1380-1980. Sis segles de protecció del patrimoni arquitectònic de Catalunya*. Barcelona. Diputació de Barcelona, ps. 140-141.

WING, E. S., BROWN, A. B. (1979); *Paleonutrition*. New York. Academic Press.

Aspectes antropològics

ANGEL, J. L. (1969); *The bases of paleodemography*. «Amer. Jour. Phys. Anthropol.» 30.

BOCQUET, J. P., MASSET, C. (1977); *Estimateurs en paléodémographie*. «L'Homme», 17, ps. 65-90.

BOCQUET-APPEL, P. P. (1984); *Biological evolution and history in 19th Century Portugal*, in VAN VARK, G. N. HOWELLS, W. W. (eds) *Multivariate Statistical Methods in Physical Anthropology*. D. Reidel Publishing Company, ps. 289-321.

BUCHET (1980); *Une collaboration archéologue-anthropologue. Pour quoi faire?* «Archéologie Médiévale» 10, ps. 33-339.

FEREMBACH, D., SCHWIDETZKY, I.; STLOUKAL, M. (1979); *Récommandations pour déterminer l'âge et le sexe sur le squelette*, «Bull. et Mém. de la Soc. Anthropol.» Paris, 16 (13 série) ps. 7-45.

FORCINARI, G., MALLEGNI, F (1981); *Alimenta-*